

В. М. Устименко

ЄВРЕЙСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПАРТІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Демократичний розвиток України зумовлює необхідність створення, функціонування різних громадських, політичних організацій. Значний інтерес серед наукової громадськості викликає історія подібних інституцій у минулому. Актуальним у контексті цієї проблеми є вивчення історії громадських організацій та політичних партій, які були створені за національною ознакою. Питанням, що пов'язані з єврейським суспільно-політичним рухом, приділили увагу в своїх працях дослідники В. І. Гусев та Л. Є. Беренштейн¹. Глибокою за своїм змістом є монографія О. Я. Наймана, який на основі широкого кола джерел дослідив діяльність єврейських політичних партій та організацій².

Ще за часів царату на території України існувала ціла низка різних за своїм призначенням громадських організацій. Найбільш активними і чисельними серед них були єврейські. Після Лютневої революції відбулося значне пожвавлення політичної активності національних меншин. Цей процес залежав від території проживання певного етносу. Так євреї і росіяни в основному проживали у містах та містечках і були більш активними у суспільному житті, ніж інші національні меншини, які переважно були сільськими жителями. Також територія мешкання різних етносів впливала й на характер діяльності їх громадських організацій.

Після Лютневої революції у зв'язку з ліквідацією смуги осілості та в ході революції ще більша кількість єврейського населення мігрувала і стала проживати у великих

населених пунктах. Євреї становили більшість населення у таких містах, як Житомир, Вінниця, Умань, Проскурів, Новоград-Волинський, Коростень, Овруч, Бердичів³.

У національних польських та німецьких селах існували традиційні організації, які мали в основному релігійне забарвлення і функціонували виключно у територіальних межах окремого населеного пункту і здебільшого не мали ніякого централізованого управління.

Єврейський суспільний рух був невід'ємно пов'язаний з політичним і являв собою дуже потужний і багатогранний механізм, який мав різні прояви. В його основі лежав сіонізм, представлений цілою низкою організацій, що виникли в Росії після Лютневої революції. Значна частина єврейського населення на початку ХХ століття була позбавлена громадянських прав. Тому така ситуація сприяла згуртуванню їх у громадські організації та політичні партії за національною ознакою.

Єврейське населення із захопленням зустріло Лютневу революцію. Голова об'єднання єврейських організацій Одеси телеграфував до Києва: «...Шлем братский привет по случаю раскрепощения еврейского народа. Да здравствует великая русская демократия! Да здравствует еврейский народ!»⁴.

У телеграмі з Єлисаветграду євреї міста пропонували збирати гроші для допомоги Тимчасовому уряду та забезпечення армії хлібом. Євреї Києва, обурені проявами антисемітизму у Румунії, писали: «Совет объединенных еврейских организаций Киева призывает Временное правительство, высоко держащее идеалы свободы и равенства, путем энергичного дипломатического воздействия принять меры к защите жизни и чести наших братьев румынских евреев»⁵.

Загальні збори сіоністів Житомира у телеграмі 26 березня 1917 року гаряче вітали Тимчасовий уряд і висло-

влювали «готовность всеми силами поддерживать Вашу славную борьбу, глубоко веря, что истинная свободная Россия будет страной свободных наций, где и еврейская нация найдет возможность оздоровить условия своей народной жизни на пути к своему новому возрождению»⁶.

Тоді ж у березні ЦК сіоністської організації Росії (ЦК СОР) у зверненні до єврейського народу вітало декларацію Тимчасового уряду, який скасував релігійні і національні обмеження. «Євреї, — зазначалось у зверненні, — как свободные полноправные граждане, примут участие в защите и создании свободной России». Сіоністські керівники наголошували, що на Заході рівноправ'я євреям було надано за умови їх асиміляції, а в Росії вони визнані народом. Як народу, євреям мусять надати право представництва у центральних та місцевих органах влади, право на вільне користування своїх мов в освіті та культурі. ЦК СОР пропонувало зібрати до Установчих зборів єврейський з'їзд, який на основі загальних, рівних, прямих і таємних виборів висловить волю народу до самовизначення та визначить форми національного життя, сформулювавши свою позицію до всеросійського форуму. Проте сіоністи вважали, що навіть за умови задоволення національних вимог, проблема всієї єврейської нації не може бути вирішена у діаспорі. Там євреям у будь-якому випадку доведеться пристосовуватися до чужого побуту, чужої культури, чужих законів. Автори звернення декларували визвольний характер світової війни, вітаючи незалежність Фінляндії та Польщі. Вони вважали, що в новому післявоєнному світі єврейська нація також має отримати свою країну і право будувати нормальне життя у Палестині. Листівка закликала євреїв об'єднатися для боротьби за вільну російську демократію, організацію національного життя, єднання з євреями всього світу та створення національного центру у Палестині⁷.

На відміну від сіоністів ХХ конференція Бунду у квітні 1917 року обмежувала свої завдання організацією установ, що мали забезпечувати національно-культурну автономію єврейського життя. Її сфера мала охоплювати всі сторони культурного життя євреїв: школа і просвіта, література і мистецтво, наука і техніка. Бундівці обстоювали секулярний характер усіх культурних закладів, зазначаючи, що релігійні організації мають бути незалежними і захищеними законами держави. В резолюції з національного питання підкреслювалося: «... Конференция, в полном согласии установленной VI съездом Бунда программой по национальному вопросу, выдвигает немедленное осуществление национально-культурной автономии для еврейского народа, как актуальный политический лозунг дня»⁸. Сфера діяльності партії мала охоплювати всі сторони культурного життя євреїв: школа і просвіта, література і мистецтво. Виступаючи за розвиток культури на ідиш, Бунд вважав необхідним надання права місцевим організаціям мати школи з навчанням не тільки єврейською, а й іншими мовами. Програма Бунду також містила вимогу щодо фінансування установ національно-культурної автономії з державного бюджету та надання цим установам права, зокрема, примусового оподаткування євреїв.

Основні засади Бунду щодо розбудови соціального ладу в Україні були викладені на засіданні Київської Ради робітничих депутатів у вересні 1917 року. Представник Бунду констатував неможливість в той час розбудови соціалістичного ладу. Оскільки революція носить буржуазно-демократичний характер, він вважав неможливим ігнорувати несоціалістичні групи населення» і виступив за коаліцію з буржуазними партіями, крім кадетів і прихильників Корнілова⁹.

Виступаючи за розвиток культури на ідиш, Бунд вважав необхідним надання права місцевим організаціям мати

школи з навчанням не тільки єврейською, а й іншими мовами. Програма Бунду також містила вимогу щодо фінансування установ національно-культурної автономії з державного бюджету та надання цим установам прав, зокрема примусового оподаткування євреїв.

Бундівці вбачали специфіку соціального становища євреїв у переважно дрібному характері єврейської промисловості, що робить класове розшарування нестійким. Хазяї часто стають найманими робітниками і навпаки: євреї-робітники або службовці можуть стати співвласниками або власниками невеликих підприємств. Внаслідок цього відносини між капіталістом і робітником у євреїв часом нагадували взаємодію майстра і його помічника, які разом працюють, близькі за умовами життя, психологією тощо.

Керівники Бунду виступали проти радикальних форм класової боротьби у єврейському середовищі, оскільки це може зруйнувати єврейську промисловість і позбавити роботи тисячі найманих робітників.

Бундівці схилились до мирних методів врегулювання стосунків між працею і капіталом. Усі види страйків вони визнавали лише як крайній засіб, коли всі інші вже вичерпані. На підкріплення цієї позиції наводився приклад західних країн, де, чим краще організований пролетаріат, тим менше страйків.

Ідеологи Бунду пропонували розвивати систему безпартійних профспілок, інших організацій взаємодопомоги та комісій для врегулювання конфліктних ситуацій. Віддаючи пріоритет економічним засобам вирішення соціальних проблем, бундівці не відкидали політичних форм діяльності, але вважали необхідним ставити їх в залежність від соціально-економічних.

Пізніше В. Винниченко, згадуючи про перше засідання Малої ради з представниками національних меншин, заз-

начав: «...Чисто єврейські політичні партії поставилися розсудливо, а деякі навіть прихильно до ідеї української державності... Вони прийняли в свою свідомість ідею української державності, як факт, як щось природне й неминуче, вклали її в свій світогляд, пристосували до її свої власні прагнення й цілком свідомо, рішуче й послідовно uznали себе громадянами Української Держави. Вони визнали Центральну Раду, як свій орган і виступали в ньому, як рівні члени його, з рівними правами, політичними і національними»¹⁰.

До Малої ради увійшли 16 представників єврейських партій та об'єднань. Від ЄСДРП — С. Гольдельман та П. Меньчівський; від Бунду — О. Золотарьов, М. Лібер, М. Рафес та А. Тьомкін; від ОЄСРП — Гутман, Дубинський, М. Зільберфарб, М. Літваков, І. Хургін та М. Шац-Анін; від сіоністів — Сорокін, Юдін та Н. Сиркін. Пізніше у роботі Малої ради брали участь також бундівці Ніренберг та Ліпець.

Представник ОЄСРП М. Зільберфарб був призначений віце-секретарем з єврейських справ. Членом Генерального секретаріату Центральної Ради став керівник Бунду М. Рафес, а членом Верховного суду — лідер територіалістів, юрист і громадський діяч А. Марголін.

Південна округна конференція Бунду у серпні 1917 року підтримала революційні зміни в Україні, боротьбу широких верств українського народу за демократизацію державного ладу. У рішенні конференції наголошувалось на необхідності правильного вирішення національного і, зокрема єврейського питання в Україні. Для цього було необхідно забезпечити права мов національних меншин в усіх галузях громадсько-політичного життя, а також права на вільний культурний розвиток у формі національно-культурної автономії.

Учасники конференції застерігали від того, що велика перевага у Центральній Раді селянських партій над робітничими та не досить послідовна політика соціал-демократів можуть спричинити розрив українських та неукраїнських соціалістів. Тому конференція схвалила тактику представників Бунду у Центральній Раді та Генеральному секретаріаті, побудовану на підтримці української соціал-демократії і права на культурно-національну автономію для національних меншин.

Бюро Південно-Західного окружного комітету Єврейської соціал-демократичної робітничої партії 29 червня 1917 р. відзначало необхідність: визнання Тимчасовим урядом Центральної Ради; розпочати підготовку документів для розбудови Української держави (для чого необхідно було скликати Всеукраїнський з'їзд на основі загального, рівного, прямого, таємного, пропорційного виборчого права; утворити у Києві комітет з представників Тимчасового уряду, Рад робітничих, солдатських депутатів, громадських організацій і політичних партій України для досягнення згоди у національних справах і встановлення часу скликання з'їзду). Окружний комітет також вважав, що представники національних меншин України мусять утворити національно-автономні установи з відповідними місцевими органами. З цього приводу слід звернути увагу на резолюцію від 12 липня 1917 р. Бюро Окружного Південно-Західного комітету Єврейської соціал-демократичної робітничої партії, в якій підкреслювалося: «Виходячи з погляду, що всі нації Росії мають безумовне право на політичне і культурне самовизначення, Окружний Комітет вітає тривале змагання українського народу до самоорганізації на автономно-демократичних основах. Для оборони інтересів національних меншин, які живуть на Україні (руських, євреїв, поляків і ін.), повинні мати право автономно

управляти національними справами, відокремленими від компетенції загально-державного парламенту й органів місцевого самоврядування. Тому нації меншостей утворюють місцеві органи національного самоврядування, окружні, всеукраїнські органи й загально-російські — на персональних основах»¹¹.

Позицію Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЕСРП) щодо післяреволюційних змін у країні виклав її представник М. Шац-Анін. у доповіді «Про забезпечення прав національних меншостей» на З'їзді народів у вересні 1917 р. у Києві. Він обстоював децентралізацію імперії і перебудову її за принципом національно-обласної автономії. Права національних меншин мусять бути захищені законом. Ці права повинні забезпечувати можливість створення національних спілок. Обстоюючи радикальне вирішення єврейської проблеми у світовому масштабі лише через концентрацію єврейських мас на певній території, партія вважала необхідним розбудову в Україні екстериторіальної національно-персональної автономії. Вона обумовлювала право на публічне використання рідної мови національної меншини, якщо її чисельність не менша встановленого законом мінімуму. «В авангарді творчої перебудови Росії, — підкреслив автор на початку своєї доповіді, — на нових підвалинах стоїть героїчна в своїх зусиллях Україна; федеральна нова Росія не повинна зупинитись на крайовій автономії або обмежитись територіальною. Позаяк нації і території не сходяться. Там, де неможливо установити кордону тої чи іншої нації, повинно установити національно-персональну автономію»¹².

Єврейські лідери по-різному уявляли собі порядок організації виборів до вищого законодавчого органу. Зокрема, Н. Сиркін, виступаючи на засіданні VI сесії Центральної Ради, запропонував обирати представників до вищого за-

конодавчого органу не від партій, а від усього єврейського населення. «У всіх народів, — наголошував доповідач, — як і у євреїв, соціалістична точка погляду не є точкою погляду загальною, і тому віддати перевагу представникам соціалістам, значить зменшити правдивість представництва національностей»¹³.

Принагідно зауважимо, що на цій сесії вкотре було продемонстровано, що позиції українських та єврейських партій з основних державотворчих питань, як правило, співпадали. Наприклад, при обговоренні «Тимчасової інструкції Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні», що була видана замість «Статуту вищого управління України», ухваленого Центральною Радою 16 липня 1917 р. Інструкція дуже звужувала автономію України, обмежувала територію краю лише п'ятьма губерніями (Київська, Подільська, Волинська, Полтавська та Чернігівська). При її обговоренні єврейські представники мали спільні з українцями позиції. Представники Поалей-Ціону, Бунду та інших єврейських партій висловлювали протести проти політики Петрограду щодо України. Це мало вигляд маніфестації дружньої співпраці національних рухів обох народів. У своїй доповіді представник від Поалей-Ціону С. Гольдельман наголосив: «Україна зараз переживає дуже тяжкі часи. Грізні події на фронті, з одної сторони, і контрреволюційні затії, з другої — наказують нам іти рука в руку з представниками українського народу, вони кажуть нам спокійно і твердо вирішити питання про створення єдиної і сильної влади на Україні, щоби захистити здобутки революції. Я вірю, що наша спільна праця доведе нас до здійснення нашої спільної ідеї — ми здобудемо національно-персональну автономію України»¹⁴.

Співробітництво українських та єврейських партій значною мірою було обумовлене тим, що євреї, віками при-

гноблювані Російською імперією, виявили прихильність Центральній Раді, яка пропонувала їм рівноправ'я не вимагаючи при цьому асиміляції. Єврейські партії щиро підтримали українську революцію, виявляючи готовність взяти активну участь у розбудові нової держави. Євреї не були найчисельнішою національною меншиною в Україні, але їх підтримка української влади була найбільшою з усіх неукраїнських національностей країни. В цьому питанні єврейські партії виступали тоді єдиним блоком, незважаючи на значні протиріччя між єврейськими соціалістами та сіоністсько-клерикальним блоком. Хоча їх позиції були різними майже з усіх питань єврейського життя.

В червні 1917 р. внаслідок злиття ССРП та СЕРП утворилась Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія (ОЄСРП). Її програма декларувала «єдність єврейського робітничого класу як органічної частини «екстериторіальної» єврейської нації та міжнародного пролетаріату». Центральним пунктом партійної програми стала національно-персональна автономія, яка передбачала єврейське самоврядування не тільки у питаннях культури, а й охоплювала вирішення соціальних та інших питань.

Перша конференція ОЄСРП прийняла резолюцію, якою підтримала «українську демократію в її домаганнях автономії України». Щодо подальшої розбудови національного життя конференція закликала всі партійні організації підтримати діяльність віце-секретаря з єврейських справ. Її учасники повністю підтримали виступи представників партії у Центральній Раді і запропонували усім партійним організаціям «скликати збори та організувати лекції про український національний рух, щоб поширити серед єврейських мас гасла і домагання українського руху, а також його принципову позицію у відношенні до національних меншин»¹⁵.

Позиції керівників єврейських партій були підтримані їх відділеннями на місцях. Зокрема, Білоцерківська організація ОЄСРП, обговоривши результати VI сесії Центральної Ради, схвалила тактику своїх партійців і вітала Раду «як міжнародний парламент України» та висловила «тверду віру, що революційна українська демократія підтримає справедливе домагання єврейського народу, домагання національно-персональної автономії»¹⁶.

Полтавський комітет ОЄСРП прийняв заяву, зазначивши, що не визнає жодної влади в Україні крім «Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, котрим всі свої сили віддаємо для боротьби проти всяких зазіхань на цю владу, укріплену довір'ям революційного народу». Подібні резолюції прийняли Житомирська і Барська організації цієї партії¹⁷.

Позицію ЄСДРП щодо українського руху висловив один з її лідерів, який брав участь у IV з'їзді УСДРП. Його реакція на позицію українських соціал-демократів була однозначною: «Ваша програма є наша програма, як в її політичному, так і в соціалістичному та національному змістові. Ваші завдання і тактику ми сприймаємо цілком. Виходячи з цього, ми стаємо на шлях конкретної спільної праці для утворення єдиної революційної влади на Україні та в боротьбі за українські Установчі збори»¹⁸.

Бунд продовжував залишатися однією з найвпливовіших з єврейських партій в Україні. Чисельність його членів почала швидко зростати після лютого 1917 року. В Україні вони були об'єднані навколо Південного обласного та Київського, Катеринославського і Одеського районних комітетів. В середині 1917 р. найбільші організації Бунду в Україні були: Катеринославська — 800 членів, Одеська — 780, Київська — 760, Харківська — 582, Прилуцька — 435, Білоцерківська — 350, Єлисаветградська — 300, Вінницька — 250.

Майже половина членів дванадцятитисячного Всеросійського Бунду була в Україні.

Бунд разом з іншими єврейськими партіями започаткував розбудову органів єврейського самоврядування на місцях. У липні 1917 р. Південний комітет Бунду закликав єврейські організації розгорнути кампанію за створення місцевих органів культурно-національної автономії. Ці органи мали формуватись замість старих общин на засадах загального виборчого права і пропорційного представництва. Бундівська резолюція вимагала, щоб компетенція місцевих органів не виходила за межі культурно-національної автономії.

Основні засади Бунду щодо розбудови соціального ладу в Україні були викладені на засіданні Київської Ради робітничих депутатів у вересні 1917 р., де представник Бунду констатував неможливість в той час розбудови соціалістичного ладу і виступив за коаліцію з буржуазними партіями, крім кадетів і прихильників Л. Корнілова.

Інші єврейські партії також визнали Центральну Раду вищим органом влади в Україні, виявили бажання з нею співробітничати, висувати своїх представників до її складу. Незважаючи на міжпартійні протиріччя, позиції цих партій щодо влади в Україні були майже тотожні. В. Винниченко писав: «Особливо євреї, чисто єврейські політичні партії, поставились розсудливо, а деякі з них навіть прихильно до ідеї української державності. Не маючи самі претензій на національне панування на Україні, розуміючи, що при демократичному ладі пануюче становище повинна зайняти та нація, яка складає більшість населення, розсудивши, що українці не сьогодні, то завтра неминуче витиснуть панування руських, вони не мали ніяких підстав для боротьби з українством за панування руських. Вони прийняли в свою свідомість ідею української державності,

як факт, як щось природне і неминуче, вклали її свій світогляд, пристосували до неї свої власні прагнення і цілком свідомо рішуче й послідовно визнали себе громадянами Української Держави в тій формі її, в якій зазначалось в Універсалі»¹⁹.

15 червня було утворено Генеральний секретаріат — вищий виконавчий орган державної влади в Україні, який очолив В. Винниченко. Вітаючи створення Генерального секретаріату Н. Сиркін від фракції сіоністів Центральної Ради застерігав, що «достоїнство націй, живущих на Україні, и моральний авторитет украинского Генерального секретариата будут полностью ограждены тогда, когда к строительству новой свободной жизни на демократических началах будут призваны представители всех наций, которые совместными усилиями создадут прочную основу для сожительства равноправных и полноценных народностей на Украине»²⁰.

Але такої єдності бракувало самим єврейським партіям. Серед єврейських соціалістичних партій не було єдності у питаннях розбудови національного життя в Україні. Бунд обстоював обмеження компетенції автономії питаннями освіти і культури. Решта партій на чолі з об'єднаними соціалістами намагалась розширити компетенцію автономії. Сіоністи, навпроти, вважали, що тільки створення територіально-державного осередку в Палестині збереже єврейську націю від зникнення. Вони розглядали автономізацію єврейського життя в країнах діаспори насамперед як засіб самоорганізації народу на шляху до створення власної країни.

Протириччя між сіоністами і Бундом полягали також у орієнтації перших на іврит і відкидання будь-якої можливості стійкої нормалізації єврейського життя поза палестинським осередком. Тому сіоністи вимагали повної заміни ідиша івритом, намагались зробити останній єди-

ною мовою єврейської освіти і культури, а також офіційною мовою усіх єврейських установ. Бунд разом з об'єднаними соціалістами обстоював розвиток освіти і культури на ідиш та розбудову єврейського життя у діаспорі. Домінування у владних структурах соціалістів обумовлювало вживання ідишу в усіх сферах єврейського життя в Україні.

Боротьба між сіоністами та соціалістами велась не тільки в центрі, а й у провінції. Значною мірою вона була обумовлена прагненням мати більше представників у Центральній Раді та місцевих общинах. Одеський міський сіоністський комітет видав листівку, у якій виклав свою позицію щодо подальшої діяльності у нових умовах. Вітаючи зміни у державі після Лютневої революції, автори листівки закликали брати приклад з народів Литви і Білорусії, які почали процес розбудови власних держав. Сіоністи застерігали євреїв від розпорошення по новоутвореним країнам і проголошували мету: «национальное возрождение еврейского народа на его исторической родине». Вони обстоювали об'єднання євреїв всього світу, утворення єдиної мови і культури.

Прихильники сіоністів переважали у більшості єврейських громад не тільки в центрі, а й на периферії. Зокрема, загальні збори євреїв міста Володимирця Волинської губернії, скликані 5 вересня 1917 р. міською сіоністською організацією, висловились за представництво у Центральній Раді широких верств єврейського населення України. «Собрание выражает свою любовь и сочувствие Украинской центральной раде, — підкреслювалось у резолюції. Собрание требует, чтобы представительство от еврейской нации в Генеральном секретариате и в прочих учреждениях было бы отдано в руки широких слоев еврейского населения, которые являются верными борцами за демократию, за победу революции и за освобождение национальностей». Існуюче

на той час представництво від Бунду та об'єднаних єврейських соціалістів, збори визначили як однобічне, висловивши довіру представникам сіоністів²¹.

Сіоністи міста Рокитного Білоцерківського повіту також зібрали євреїв на мітинг, учасники якого одногосно прийняли текст телеграми-протесту проти призначення єврейських представників у органи влади шляхом угод з окремими єврейськими партіями. Телеграма містила вимогу скликати єврейські збори на широких демократичних засадах для висунення єврейських представників у Центральну Раду і Генеральний секретаріат. «Мы протестуем, — наголошувалось в телеграмі, — против назначений еврейских представителей в краевые органы по соглашению с отдельными еврейскими партиями и требуем созыва Еврейского съезда на широких демократических началах для выбора еврейских представителей в Центральную раду и Генеральный секретариат»²².

Завдяки активній участі єврейських партій в Українській Центральній Раді, чи не вперше в історії було призначено віце-секретаря з єврейських справ (пізніше — міністр і генеральний секретар з єврейських справ. Першим його керівником став М. Зільберфарб.

Генеральний секретар з єврейських справ не був ні єврейським високопосадовцем, що повинен був впроваджувати політику уряду в єврейському житті (ким, наприклад, був головний єврейський рабин у Польщі в XVI столітті), ні уповноваженим від імені єврейського народу. Скоріше він був представником автономного урядового органу, який мав охороняти національні права кожної особи та національної громади.

Коли 14 липня 1917 р. на засіданні Малої ради постало питання про призначення віце-секретарів Генерального секретаря з національних справ, то бундівці хотіли бачити на

цій посаді свого представника М. Рафеса. Однак це викликало незгоду представників інших єврейських партій, позаяк вони не вважали останнього за представника всіх єврейських організацій в Генеральному секретаріаті. Справа в тім, що М. Рафеса до Генерального секретаріату було проведено за квотою меншовиків²³. За браком джерел залишаються нез'ясованими обставини остаточного вирішення цього питання у дискусії між представниками єврейських партій. Але вже 15 липня Мала рада ухвалила рішення призначити М. Зільберфарба від ОЄСРП «товаришем Секретаря охорони прав національних меншостей»²⁴.

Вже 16 липня 1917 р. М. Зільберфарб брав участь у засіданні Малої ради як товариш (заступник) Генерального секретаря з національних справ і вітав прийняття Статуту Генерального секретаріату. Цей документ, зокрема, визначав, що товариші Генерального секретаря з національних справ матимуть право доповіді та вирішального голосу в справах власної нації, а також те, що вони призначатимуться Малою радою, а не Генеральним секретаріатом, як це робилося з призначенням віце-секретарів. Подальші інструкції та постанови з приводу завдань, компетенції та стосунків віце-секретарів (російського, польського та єврейського) мали подаватися Центральною Радою. Однак на той момент сама Рада ще не мала точного уявлення про конкретні завдання віце-секретарів. Навіть Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду від 4 серпня хоча і вказувала на встановлення посад товаришів секретаря з національних справ, але жодним словом не вказувала на їх компетенцію²⁵.

Віце-секретар з єврейських справ М. Зільберфарб, вважаючи одним з найважливіших своїх завдань розбудову єврейської національної автономії в Україні, склав доповідну записку, запропонувавши покласти в основу організації на-

ціонального життя євреїв інститут общин, який діяв з часів Речі Посполитої. Незважаючи на численні переслідування та утиски, община не тільки не зникла, а увібрала в себе всі форми національного життя, пустивши глибоке коріння в усі сторони діяльності євреїв України. М. Зільберфарб запропонував створити на демократичних засадах общинні ради, які б взяли на себе управління усіма справами єврейських громад. Він вважав несправедливим подальше існування общин лише за рахунок «коробочного збору», тягар якого лягав на найбільшні верстви населення. Записка містила пропозиції щодо демократизації податкової політики у общинах, ліквідації будь-яких форм державного контролю національного життя євреїв, організації єврейської освіти на рівні кращих досягнень світової педагогіки та культури, запровадження закону щодо прав єврейської мови у відповідності з правами інших мов.

З середини 1917 року в багатьох містах та містечках України євреї намагалися провести реорганізацію своїх общин, які тепер вже мали стати не тільки релігійними центрами, а й складати основу національної автономії.

Результатом активної діяльності представників єврейської національної меншини став ухвалений Центральною Радою на засіданні 2 грудня 1917 р. законопроект про утворення єврейських громадських рад «для завідування всіма єврейськими національними справами та установами» і проведення виборів до цих рад. Право участі у виборах до них мали всі громадяни єврейської національності, котрим на день виборів виповнювалось 20 років. Доповідь на цьому зібранні зробив М. Щац-Анін. В обговоренні її, як повідомляла «Нова Рада» від 5 грудня 1917 р., взяли участь Н. Сиркін, М. Рафес, С. Гольдельман, О. Золотарьов, Лівров, М. Зільберфарб. Було прийнято поправку М. Рафеса, «Що вибори відбуваються в громадських та урядових

організаціях, в помешканнях, що мають виключно мирський (а не церковний) характер», та поправку С. Гольдельмана «що загальне керування виборами веде секретар єврейських справ»²⁶.

15 грудня 1917 р. Мала рада ухвалила тимчасове положення про єврейську общину. За цим положенням, для керівництва усіма єврейськими справами та установами мала бути створена Єврейська громадська рада (ЄГР). Вона мала фінансуватись за рахунок «коробочного збору» або державних коштів. Положення про ЄГР було подане на обговорення українською та єврейською мовами.

ЄГР спочатку була заснована як дорадча інституція при віце-секретаріаті з єврейських справ. Її постанови формально не були обов'язковими для віце-секретаря. Сам М. Зільберфарб пізніше писав, що ЄГР мала стати «активним чинником відродження єврейського автономного життя»²⁷. Склад ради формувався з представників п'яти єврейських партій, які брали участь у роботі Центральної Ради. Більшість членів ЄГР представляли соціалістичні партії. Однак на виборах у єврейських общинах перемагали несоціалістичні сили.

Знаючи це, сіоністи виступали проти гегемонії соціалістів, намагаючись при цьому використати результати виборів до місцевих єврейських общин. Згідно перепису 1879 року на території України нараховувалось 472 такі общини. У апараті генерального секретаря єврейських справ вважали, що у 1917 р. кількість єврейських громад збільшилася до 600. Міністерство єврейських справ, створене 9 січня 1918 р., отримало інформацію про вибори у 250 общинах. До ліквідації цього міністерства було опрацьовано і затверджені результати виборів у 194 общинах.

На початку 1918 р. в Києві відбулися вибори до громадських рад, у яких з 60354 єврея, які мали право голосу,

взяли участь лише 15164 особи (25,1%). До ради обшин було обрано 32 сіоністи, 7 представників Фолькспартей, 7 — від Бунду, 4 — від Поалей-Ціон, 5 — за релігійними списками і стільки ж за місцевими списками²⁸. У ті важкі часи при змінах влади та репресіях, що їх супроводжували, община намагалась по можливості допомагати євреям міста. Вона організовувала обстеження єврейських дітей в початкових та середніх школах, щоб з'ясувати потребу у розширенні сітки єврейської освіти. Община надала допомогу Талмудторі, відкрила поліклініку на Подолі, підтримувала малозабезпечені верстви єврейства.

Єврейські організації брали участь також у виборах до місцевих органів влади. На виборах до Київської міської думи єврейські організації виступили єдиним демократичним блоком, який закликав висувати представників від широких єврейських мас. Їх загальнонаціональні інтереси мали захищати представників усіх класів і груп населення. Ці інтереси включали також певні специфічні вимоги, які у соціалістів, сіоністів та клерикалів були різними. Зокрема, товариство іудейських ортодоксів «Адас Ісроел» закликала євреїв Харкова вимагати створення умов, за яких кожний мав би можливість виконувати усі вимоги іудаїзму. Для цього товариство висувало своїх представників у виборах до міської думи²⁹.

Оскільки, як зазначалось вище, компетенція віце-секретарів жодним документом не була визначена, то вже на перших засіданнях Генерального секретарства з національних справ була розроблена М. Зільберфарбом, запропонована і врешті-решт прийнята інструкція з цього приводу. Вона мала дев'ять пунктів і, зокрема, визначала, що робота віце-секретаря має бути спрямована на захист прав національних меншин України, а також на підтримку свободи розвитку внутрішнього національного життя. Віце-секре-

тар мав розробляти й подавати свої законопроекти та державні адміністративні проекти рішень Генеральному секретареві з національних справ. Без його відома не могло бути видано жодного рішення чи розпорядження, які б стосувалися внутрішнього життя тієї чи іншої національної меншини. Віце-секретар мав право звертатися до різного роду інституцій національних меншин тільки мовою конкретної національної меншини (російської, польської, єврейської — *авт.*). Внутрішнє діловодство передбачалось провадити тими ж мовами. Також передбачалося при кожному віце-секретареві створення колегіального органу — національної ради для вирішення найважливіших і невідкладних питань внутрішнього життя національних меншин³⁰. Отже, згідно з інструкції, кожне віце-секретарство (російське, польське, єврейське) не являлось якимось комітетом на кшталт «збереження міжнаціонального миру та злагоди». По суті це повинні були бути автономні урядові органи зі своїми функціями, правами та обов'язками. Вся компетенція та робота віце-секретарства з єврейських справ була поділена на три відділи: освіти (керівник — А. Страшун — Бунд), у справах громад та національного самоуправління (керівник — А. Ревуцький — Поалей-Ціон), загальних справ (керівник — І. Хургін — ОЄСРП)³¹.

Фактично, повноцінна робота віце-секретарства з єврейських справ розпочалася лише з жовтня 1917 р., коли вже була прийнята декларація Генерального секретаріату (29 вересня) В ній, зокрема, зазначалось: «Генеральний Секретаріат, обстоюючи права українського народу через секретарство національних справ, оборонятиме, забезпечуватиме національні меншості від юридичних і фактичних обмежень в громадських і політичних відносинах, сприятиме реорганізації на основах свободи і демократизму існуючих національних організацій і створенню

нових установ для вдоволення потреб їх національного життя. Взагалі Секретарство національних справ слідкуватиме за національним життям народів України і сприятиме встановленню добрих між ними відносин»³².

В кінці вересня 1917 р. була організована Єврейська національна рада. Її перше засідання відбулося 1 жовтня. На ньому були представники від всіх п'ятьох єврейських партій, що входили до Центральної Ради. Спочатку в національній раді було представлено 25 чоловік (по 5 від кожної партії), а згодом — 50. Сіоністи однак відмовилися від такого паритетного розподілу місць, вважаючи свою партію більш впливовою серед єврейського населення, і на першому ж засіданні ради вийшли з її складу і лише час від часу надсилали свого представника для суто інформаційних цілей. Спочатку Єврейська національна рада виконувала дорадчі функції при секретарстві з єврейських справ, а згодом перетворилася на настановчий для секретарства орган³³.

На розгляд національної ради віце-секретарство з єврейських справ представило декларацію зі своєю програмою дій. Як зазначалось в декларації, основними програмовими завданнями віце-секретарства мали стати: розбудова єврейської автономії, яка б ґрунтувалася на демократично реформованих єврейських громадах; запровадження модернізованої єврейської загальної обов'язкової державної освіти; впровадження рівних прав ідишу з державною та іншими мовами національних меншин у громадському та політичному житті. Одним з найголовніших завдань віце-секретарство вважало за допомогою національної ради розробку статуту єврейської національної автономії, проект якого мав бути поданий на розгляд до Національних єврейських зборів. Головні позиції декларації отримали схвальні відгуки усіх партій, що брали участь

у раді, окрім сіоністів, які заявили, що не вважають ні віце-секретарство, ні національну раду уповноваженими розробляти і видавати закони, які стосуються регламентації життя єврейського населення України.

Загалом можна відзначити той факт, що єврейське населення по-іншому вбачало завдання і роботу віце-секретарства з єврейських справ. Так, багато особистих звернень євреїв свідчать про те, що воно сприймало його не як державну урядову одиницю з певними законотворчими та виконавчими правами та функціями, а як представника єврейської національної меншини у вищому державному виконавчому органі до якого можна було подати скаргу тощо.

Як зазначав сам М. Зільберфарб, більшість звернень, які надходили до віце-секретарства від громадян, стосувалися захисту їх особистих прав чи прав на приватну власність і не мали «ніякого національного характеру». Іншою була справа з погромами, проблемі яких і віце-секретаріат, й інші Генеральні секретарства (юстиції, внутрішніх справ, торгівлі) приділяли немало уваги³⁴. Тут слід зазначити, що українська державність викликала лють і ненависть повалених самодержавних, імперських структур. Противники національного і соціального визволення українського народу всіма засобами намагалися дискредитувати її. Юдофобія, єврейські погроми служили для цього надзвичайно зручною зброєю. Антисемітська агітація в Україні почалася майже з початком другої російської революції. Активними її провідниками стали стовпи російського самодержавства такі як «Союз русского народа», «Союз Архангела Михаила», «Союз двухглавого орла» тощо. У Києві російські монархісти поширювали антисемітські прокламації. Антиєврейські акції підбурювані монархістами, прокотилися майже по всій Україні. Вони принесли багато горя єврейським родинам.

У деяких випадках Генеральний секретаріат, згідно з пропозицією віце-секретаря з єврейських справ, направляв до місць погромів спеціальні урядові комісії за участю представників віце-секретарства³⁵. Характерно при цьому, що всі наслідки трагедії євреїв в Україні вороги української державності приписували Центральній Раді. 18 жовтня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату була ухвалена розроблена віце-секретарством відозва Генерального секретарства міжнародних справ «До свідомого громадянства України», яка закликала населення України до боротьби з єврейськими погромами. В ній зазначалось: «Злочинні агітатори, користуючись темрявою народу, хотять розпалити почуття національної ненависті, яке умілою рукою сяяли слуги царського ладу. І Генеральний секретаріат, що має карати злочинців-грабіжників, не може сам запобігти цьому лихові, коли всі свідомі українці, в першу чергу, а разом і досвідчені громадяни з інших національностей України не будуть одностайно боротися з погромами...

Нехай знає і пам'ятає кожний українець: справою честі нашого народу є захищати права, життя і добробут усіх народів, що живуть на Україні»³⁶.

Інколи віце-секретар з єврейських справ був просто зобов'язаний захищати особисті права євреїв. Так, наприклад, коли у зв'язку з воєнним станом, запровадженим у Києві на початку 1918 р. був виданий наказ, згідно з яким всі незареєстровані до 1 січня 1915 р. мешканці міста мали залишити Київ. Насамперед цей наказ зачіпав права євреїв, переважна більшість з яких з об'єктивних причин (існування смуги осідлості — *авт.*) не була зареєстрована. Лише завдяки втручанню М. Зільберфарба вдалося припинити дію цього наказу.

В кінці 1917 р. до Генерального контролера О. Золоторьова прийшла делегація з фронту від вояків-євреїв

6-го армійського корпусу, яка повідомила, що корпусна рада, запрошуючи в своїх закликах неукраїнські національності лишитись в українському корпусі, виключила їх зі складу цих національностей. Делегація подала О. Золотарьову доповідну записку відповідного змісту. На ній Генеральний контролер виклав свою позицію, висловивши протест «проти виключення з українського корпусу євреїв- мешканців України», бо «тепер повинна бути цілковита рівність усіх національностей»³⁷.

Це не єдиний документ, що свідчить про прагнення євреїв України захищати УНР. В архіві збереглося і посвідчення прапорщика І. Шліонського, який «подав до єврейського секретаріату прохання про зарахування його до війська Української Народної Республіки». Таке ж свідчення прапорщика Я. Урицького було надруковано газетою «Нова Рада» від 5 грудня 1917 року.

Щоб захистити права євреїв-військових, віце-секретар з єврейських справ за згодою Генерального секретаря військових справ мав своїх представників (комісарів — *авт.*) у військових частинах. 22 грудня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату М. Зільберфарб оголосив про прохання євреїв дозволити їм формувати окремі військові частини. Зважаючи на те, що Генеральний секретаріат і прийняв територіальний принцип комплектування військ, але серед українців-військових ще був помітний антисемітизм. Тому, за словами М. Зільберфарба, територіальний принцип практично не виконувався: євреїв не приймали в українізовані військові частини. З цього приводу Генеральний секретаріат постановив передати цю справу на розгляд спеціальної комісії при Генеральному секретарстві військових справ за участю представника Генерального секретарства з єврейських справ³⁸.

На чолі з керівниками активну роботу проводили також і відділи віце-секретарства. Діяльність відділу у справах громад та національного самоуправління постійно натрапляла на значні перешкоди. Головною з них було — відновлення єврейських громад на місцях. Справа в тім, що за часів Першої світової війни та революції, те що називалось єврейською громадою розпалось, а нові структури, що утворилися (єврейські допомогові громадські організації) як правило стояли осторонь від тогочасних реалій єврейського життя. До того ж в діяльності відділу в цьому напрямку на перешкоді стояла проблема опору сіоністів, які в цілому протистояли реформуванню єврейських громад. Важливе значення в цьому питанні мав підготовлений Генеральним секретарством з міжнаціональних справ і прийнятий 2 грудня 1917 р. Центральною Радою закон «Про утворення єврейських громадських рад» і проведення виборів до цих рад.

Важливу функцію в діяльності віце-секретарства відігравав відділ освіти, який пізніше було реорганізовано в департамент народної освіти. Відділ включав підвідділи: адміністративний, середніх шкіл і статистико-економічний³⁹. Серед нагальних проблем, якими першочергово мав займатися відділ освіти стали видавництво підручників і підготовка кваліфікованих вчителів для викладання в єврейських школах. Наприкінці 1917 р. в Україні було кілька «казенних єврейських училищ» та приватних єврейських гімназій. За поданням віце-секретаря з єврейських справ з державної скарбниці була надана позика Міністерству з єврейських справ для Спілки демократичних (єврейських) вчителів розміром 50 тис. карбованців для видавництва підручників мовою ідиш. Пізніше, у квітні 1918 р. Центральна Рада мала виділити ще 500 тис. карбованців, з яких 370 тис. мало піти на підручники, а решта 130 тис. — на

заснування державної єврейської друкарні⁴⁰. Але політичні події не дали можливості скористатися цими грошми. Планувалося також відкрити 10 єврейських вчительських семінарій і інститутів в Україні, але тільки встигли прийняти закон про відкриття однієї державної вчительської семінарії у Києві⁴¹. Міністерство освіти УНР видало розпорядження про введення для єврейських дітей, які навчались у загальних школах, курсів ідишу та єврейської історії. Проте і цю постанову здійснити не вдалось.

Важливе місце у діяльності віце-секретарства з єврейських справ займало мовне питання. Незважаючи на визначений на законодавчому рівні офіційний статус ідиш (разом із українською, російською та польською мовами, на яких мали публікуватися всі закони та приписи Центральної Ради), його використання зустрічалося з рядом труднощів. Перш за все виникли проблеми із заснуванням і повноцінним функціонуванням державного видавництва, яке б друкувало закони всіма чотирма мовами (фактично лише III Універсал і ті закони, що безпосередньо стосувалися єврейської меншини, були опубліковані крім української і на ідиш). Виникли проблеми і в застосуванні ідиш в офіційному спілкуванні з місцевими урядовцями, а також у пошуках телефонних операторів, які б володіли ідиш. Але головна проблема полягала в небажанні певних представників єврейських кіл впроваджувати ідиш. Так, наприклад, деякі банкіри прагнули анулювати рішення Генерального секретаріату про випуск українських грошових знаків, де б написи були українською, російською, польською та ідиш. Для них було неприпустимим вживання «жаргону» (ідиш — *авт.*) поруч з «пристойними» мовами⁴².

З реорганізацією інституту віце-секретарства до повноцінних Генеральних секретарств їх структура в цілому не змінилася. Що стосується Генерального секретарства з

єврейських справ то тут продовжували функціонувати три відділи, керівники яких залишилися на своїх посадах.

Чи не найбільшим досягненням Генерального секретаріату з єврейських справ можна вважати його безпосередню участь в розробці законопроекту про національно-персональну автономію. До законодавчої комісії від Генерального секретарства з єврейських справ увійшли М. Зільберфарб, І. Хургін і М. Шац-Анін.

Після прийняття Центральною Радою IV Універсалу Україну було проголошено вільною, суверенною «Державою Українського Народу». Декларувалась демобілізація армії і утворення замість неї народної міліції. Народам республіки гарантувалось право «національно-персональної автономії, яку визнано за ними законом 9 січня». Громадяни України закликалися до виборів Українських Установчих зборів, які мали стати найвищим законодавчим органом УНР.

Цей закон викликав неоднозначну реакцію тодішнього суспільства. Безсумнівно, Центральна Рада в цей критичний для неї період таким кроком перш за все вирішувала свої стратегічні політичні цілі «...Лозунг «національно-персональної автономії», — зазначав О. Гольденвейзер, активний діяч єврейського національного руху в Україні, — став дуже вигідною захисною позицією проти агресивної національної політики пануючої більшості. Українська влада сама народилася з національного руху, вона ще не встигла зарізатися звичками «державності». Тому їй не є притаманним пригноблювати чисто національні спрямування інших народів»⁴³.

Більшість єврейських партій утрималась від голосування, при прийнятті Універсалу а Бунд голосував проти. Певною мірою це було наслідком того, що депутати від українських партій, як правило готували проект рішень в

секреті від неукраїнських членів Ради. «Українські партії, — як свідчить С. Гольдельман, — давали тоді своє готове рішення до Центральної Ради і ставили неукраїнські партії, мовляв, перед доконаним фактом. Так воно було з проголошенням Третього Універсалу, так і потім, коли «шило вилізло з мішка», розпочалися гарячкові наради з представниками меншостей, бо ж на цей раз українцям ішлося дуже про те, щоб досягнути згоди меншостей на проголошення України самостійною державою»⁴⁴.

Проте для єврейських депутатів у Центральній Раді не стільки мав значення сам фактор обговорення та прийняття Універсалу, скільки те, що Універсал фактично оголошував війну більшовикам, які вже захопили значну частину України і просувалися до Києва. Крім того, депутати вважали, що Україна, не маючи міцної армії та економічної самостійності, могла бути завойована або потрапити в колоніальну залежність від Австро-Угорщини чи Німеччини. Після переговорів української делегації у Брест-Литовську керівники Бунду подали до Малої ради запит, зазначаючи, що «мир один на один с немецким империализмом будет миром, который погубит Украину, который прикует и сделает ее рабой немецкого империализма». Застереження єврейських депутатів посилили напруження між українськими та неукраїнськими депутатами у Центральній Раді. Представник Бунду О. Золотарьов вийшов з уряду. З цього приводу у листі до В. Винниченка про свою відставку він писав: «Провозглашение Украинской Народной Республики независимым государством закрепило возникшие еще ранее и все усиливавшиеся принципиальные несогласия Бунда с политикой Украинской Центральной рады и Генерального секретариата в вопросах о мире и о взаимоотношениях между Украинской и Всероссийской республиками. Эти

разногласия делают для Бунда невозможным, по мотивам, которые изложены в декларации, имеющей быть оглашенной в нынешнем заседании Малой рады, нести ответственность за деятельность правительства самостийной Украинской республики»⁴⁵.

Міжнаціональне напруження в Україні, складна зовнішньополітична обстановка обумовили неможливість запровадження закону Центральної Ради «Про національно-персональну автономію». Згідно цього закону кожна з націй України отримувала право на національно-персональну автономію, себто право на самостійне улаштування свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця поселення в УНР.

Національний союз мав скласти за іменними списками національні кадастри. Союз мав право збирати податки за своїх членів на підставах, встановлених для загальнодержавного оподаткування, брати позики та вести фінансову діяльність. Обсяг його прав та структуру мав бути визначений Установчими зборами кожної нації.

М. Зільберфарб свідчив, що міжнаціональне напруження в Центральній Раді «прийняло в українських колах поза Радою просто антисемітське забарвлення й навіть почало переходити від балачок до дій»⁴⁶. Після січневого повстання у Києві, влада в місті майже повністю перейшла до рук військових, серед яких було чимало чорносотенного офіцераства. Вони почали переслідувати «підозрілих» українців, особливо євреїв. Анти єврейські акції у місті носили організований характер. Міністр єврейських справ не мав можливості, як це було у 1917 році, протидіяти цьому процесу і тому вважав неможливим залишатись далі на цій посаді. У січні 1918 р. М. Зільберфарб відмовився від посади в уряді УНР.

Більшовики, які захопили Київ наприкінці січня 1918 р., не користувалися підтримкою єврейських партій. Пізніше М. Шац-Анін (ОЄСРП) на засіданні Малої ради зазначив, «стара влада в справі миру наробила багато помилок, але більшовики так виправлять ці помилки, що нам потім їхню роботу уже ніяк не виправити». Представник тієї ж партії М. Літваков закликав Малу раду взяти приклад з донського військового уряду і рішуче засудити захоплення влади більшовиками. Він попереджав, що виступ більшовиків загрожує громадянською війною, від якої «усі завоювання революції і, зокрема, усі завоювання, досягнуті на Україні».

Єврейські партії намагались згуртувати демократичні сили для опору більшовикам. У січні 1918 р. фракції Бунду, ЄСДРП, Поалей-Ціон спробували поставити у Одеській Раді робітничих депутатів питання про розгін більшовиками Установчих зборів. Більшовики, які становили більшість депутатів Ради, відмовились розглядати це питання. Єврейські фракції висловили протест і вирішили поставити запропоноване питання на загальних зборах Ради⁴⁷.

Згідно Брестського мирного договору німецькі війська вирушили на Київ. Разом з ними повертались і українські війська під командуванням С. Петлюри. Єврейські соціалістичні фракції в Київській міській думі сформували делегацію до С. Петлюри з метою обговорити питання про недопущення можливих насильств при вступі війська до Києва. Делегати мали відомості також про те, що наявність в українській армії певної кількості євреїв-командирів може бути використана для провокування у військових частинах антисемітських настроїв.

Член делегації М. Рафес згадував, що після перемовин С. Петлюра сказав, що не зможе нічого гарантувати. Настрої солдат йому були відомі, але він вбачав в них жагу до помсти, а не антисемітизм. Проте Петлюра на прохання де-

легатів погодився вступити до Києва не через Поділ, заселений переважно єврейським населенням, а через Куренівку. Однак запобігти насильствам не вдалось. Чимало євреїв було побито, пограбовано, розстріляно⁴⁸.

Міський голова Є. Рябцов звернувся до Голови вільного козацтва Києва отамана Данченка: «Прошу Вас, во имя будущего УНР, остановите казни без суда, самочинные аресты неповинных граждан... Остановите преследование казаками евреев, преследуемых только потому, что в среде большевиков были евреи. Евреи были и есть и в числе боровшихся против большевиков, как есть украинцы среди большевиков. Прошу Вас, прекратите кровавое мщение»⁴⁹.

Керівники Київської єврейської общини Н. Сиркін, доктор Гарбер і М. Левітан у зв'язку з цими подіями звернулись до євреїв міста, запевняючи їх, що український уряд не має відношення до антисемітських акцій і засуджує їх. Н. Сиркін запропонував створити єврейські військові формування, які б узяли на себе охорону життя і майна беззахисних жителів містечок, які нерідко ставали жертвами солдат-дезертирів з фронту. Ця пропозиція відразу ж була підтримана С. Петлюрою. Однак фракції єврейських соціалістичних партій у Центральній Раді виступили проти такого плану і він не був здійснений. Вірогідно, що у соціалістів, які мали вирішальний вплив у Міністерстві єврейських справ, були підстави очікувати негативних наслідків від зіткнень єврейських та українських груп. Подібні сутички могли покласти початок подіям значно трагічнішим ніж напади на окремі містечка.

Не обійшли єврейські організації і репресії німецької військової влади, спрямовані проти лівих сил. Німці розігнали бундівські збори у Києві, заборонили з'їзд місцевих єврейських організацій. Було припинене видання газети «Фолксцайтунг». Євреїв-шевців зігнали у Михайлівський собор і

примусили їх шити мундири для гайдамаків. Німці забороняли читати лекції в освітніх закладах та проводити інші заходи на ідиш, застосовували інші форми дискримінації.

У березні 1918 р. єврейське населення містечок Гребінки та Ромодан громили бойовики переодягнуті у форму української армії. Крім того, за наказом місцевої влади Корсуня, євреї міста мусили платити контрибуцію. Про ці та інші антиєврейські акції говорив на засіданні Малої ради 16 квітня М. Шац-Анін. Він розповів про байдужість губернських комісарів та інших посадових осіб до яких звертались люди, потерпілі від погромів. В одному з міст комісар, до якого звернулись потерпілі, зустрів їх лайкою і антисемітськими обвинуваченнями Представник ОЄСРП в Центральній Раді закликав вжити заходи для припинення потурання погромникам на місцях і запитував, чи може уряд зробити хоч що-небудь для покращання ситуації.

Проти погромів рішуче виступила газета лівих українських есерів «Боротьба». В одній з її статей зазначалось, що подекуди «тверду владу» розуміють лише як можливість «бити і різати». І цю владу перш за все відчули на собі «єврейські спини» «Не дивно, — продовжувала газета, — що органи тих єврейських партій і кіл, які завжди йшли за нами рука об руку, починають озиратись на нас з недовірою. Так далі продовжуватись не може. Ті, від кого це залежить, повинні негайно, не відкладаючи припинити «полювання», що почалось у провінції на єврейське населення»⁵⁰.

В цей час голова уряду УНР В. Голубович прийняв депутацію представників усіх фракцій Київської єврейської общини, яка передала йому доповідну записку про антиєврейські акції, що відбулись за останній час у місті. Голубович запевнив депутацію, що ці насильства були наслідком відсутності налагодженої роботи державного

апарату, а відтепер подібних випадків не повинно бути і запевнив присутніх, що владою буде вжито всіх заходів для арешту винних у насильствах.

Трагедії погромів ускладнили, але не зірвали співпрацю єврейських партій з Центральною Радою. Лідер сіоністів Н. Сиркін 20 березня 1918 р., виступаючи на урочистому засіданні Центральної Ради, присвяченому її першим роковинам, зазначив, що Київ стане зразком міжнаціональних відносин і засудив спроби паплюжити діяльність Центральної Ради. Він висловив надію на досягнення рівноправ'я національностей в Україні. На цьому ж засіданні бундівець М. Рафес у своєму виступі наголосив, що пишасться участю його партії у діяльності Центральної Ради.

Не згадав про погроми і представник Єврейської народної партії Крос при обговоренні кандидатури В. Лацького на посаду міністра єврейських справ. Він підкреслив, що Єврейська народна партія разом з іншими представниками єврейських партій у Центральній Раді обстоює кандидатуру В. Лацького для роботи в демократичному уряді, який «стоїть на сторожі демократичних завоювань революції і проведення соціальних реформ». Проти В. Лацького виступили тільки сіоністи. 10 квітня він був призначений міністром єврейських справ.

Єврейські політичні партії та організації прихильно поставилися до ідеї української державності. Єврейські соціалістичні партії отримали більшість місць у Центральній Раді. Вони були представлені на всіх рівнях влади: у виконавчій (Генеральному секретаріаті) та законодавчій — єврейські представники отримали до 25% місць у Центральній Раді.

Серед спектру питань, якими переймалися представники єврейських партій і організацій — від загальнодержавних питань (економічних, правових, військових тощо)

до суто єврейських національних проблем — законодавче вирішення питань єврейської громади, статусу єврейської мови, освіти, надання широких прав єврейській національній меншині, проблеми створення окремих єврейських військових частин і болюче питання єврейських погромів.

Віце-секретарство з єврейських справ (пізніше — секретарство та міністерство) керувалося у своїй діяльності переважно інтересами, проголошеними в програмах єврейських соціалістичних партій. В його діяльності були головними реформування єврейських громад, запровадження ідишу в державні та освітні сфери життя, а також втілення ідеї національно-персональної автономії.

Загалом досвід участі єврейських партій та організацій в період діяльності Української Центральної Ради є унікальним прикладом порозуміння та співпраці між українськими політичними силами та єврейськими. Законодавчі ініціативи, що виникали внаслідок такої співпраці подекуди йшли на крок вперед світової практики.

---

¹ Гусєв В. І. Бунд, Комфарбанд, євсекції КП(б)У: місце у політичному житті України (1917–1921). — К., 1996. — 132 с.; Беренштейн Л. Ю. Евреи и политические процессы в СССР (20–80-е годы XX столетия). — К., 1994. — 88 с.

² Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925). — К., 1998. — 196 с.

³ Кабузан В. М., Наулко В. І. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність, розміщення // Укр. іст. журн. — № 6. — 19191. — С.60.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі — ЦДАГО України). — Ф. 41. — Оп.1. — Спр. 243. — Арк. 18.

⁵ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп.1. — Спр. 60. — Арк. 96.

⁶ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 245. — Арк. 19.

⁷ Див.: Найман О. Я. Зазн. праця. — 24–26.

⁸ Наше слово. — 1917. — № 1. — 8 юня.

⁹ *Рафес М.* Два года революции на Украине (Эволюция и раскол Бунда). — М., 1920. — С. 38.

¹⁰ *Винниченко В. К.* Відродження нації. — Ч 1. — К., — Відень, 1920. — С. 286–287.

¹¹ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 60. — Арк. 24.

¹² Робітничка газета. — 1917. — 14 вересня.

¹³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. — Т. 1. — К., 1996. — С. 222.

¹⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 222.

¹⁵ ЦАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 19–19 зв.

¹⁶ Цит. за: *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 30.

¹⁷ Цит. за: *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 30.

¹⁸ ЦДАГО України. — Ф. 41. — оп. 1. — Спр. 238. — Арк. 4.

¹⁹ *Винниченко В. К.* Зазн. праця. — С. 260.

²⁰ Цит. за: *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 27.

²¹ ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 238. ЦАГО України. — Ф. — Арк. 5.

²² ЦДАГО України. — Ф. 41. — Оп. 1. — Спр. 238. — Арк. 4.

²³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 178.

²⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 179.

²⁵ Див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 181, 182, 214.

²⁶ Робітничка газета. — 1917. — 5 грудня.

²⁷ *Silberfarb Moses.* The Jewish Ministry and Jewish National Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19 — New York: Aleph Press, 1993. — P. 37.

²⁸ *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 48.

²⁹ *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 71.

³⁰ *Silberfarb Moses.* — Зазн. праця. — С. 12 — 14

- ³¹ *Гриневиц В., Гриневиц*
- ³² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 326.
- ³³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 576.
- ³⁴ *Silberfarb Moses*. — Зазн. праця. — С. 38–39.
- ³⁵ *Silberfarb Moses*. — Зазн. праця. — С. 38–39.
- ³⁶ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 354.
- ³⁷ Див.: *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 81.
- ³⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 61.
- ³⁹ *Гриневиц В., Гриневиц Л.* Зазн. праця. — С. 121.
- ⁴⁰ *Гриневиц В., Гриневиц Л.* Зазн. праця. — С. 121.
- ⁴¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 97–105.
- ⁴² *Silberfarb Moses*. Зазн. праця. — С. 45–46.
- ⁴³ *Гольденвейзер А. А.* Из киевских воспоминаний // Революция на Украине. По мемуарам белых. — М., — Л., 1930. — С. 20.
- ⁴⁴ *Гольдельман С. І.* Жидівська національна автономія в Україні. 1917–1920. — Мюнхен, 1967. — С. 121.
- ⁴⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 14–15.
- ⁴⁶ *Silberfarb Moses*. — Зазн. праця. — С. 68.
- ⁴⁷ *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 51.
- ⁴⁸ *Рефес М.* Зазн. праця. — С. 83.
- ⁴⁹ *Найман О. Я.* Зазн. праця. — С. 89.
- ⁵⁰ *Боротьба (Київ)*. — 1918. — 3 квітня.